

Univerzita Karlova v Praze
Filozofická fakulta
Ústav českých dějin
Historické vědy – české dějiny

Jakub RAZIM

**Čechy, Korutany a Tyroly pod vládou Jindřicha
Korutanského**

Bohemia, Carinthia and Tyrol under the rule of Henry of Carinthia

Teze disertační práce

Vedoucí práce Prof. PhDr. Josef Žemlička, DrSc.

Praha 2014

TEZE

Východiskem ke zpracování tématu bude několik postřehů obecnějšího rázu, o kterých se domníváme, že i když je nelze slepě přejímat, mohou po důkladné rozvaze vrhnout nové světlo na působení Jindřicha Korutanského v hodnostech českého krále, tyrolského hraběte a korutanského vévody. Navazujeme tím na trend odborných debat z posledních let, v jejichž důsledku jsou „*králové zbavováni moci a monarchie odmytologizována*“.¹ Zaprvé je třeba vytknout, že monarchická moc, ať už náležela komukoliv, po celý středověk trpěla strukturální labilitou, jež byla zapříčiněna nízkou úrovní institucionalizace a vysokou mírou závislosti na proměnlivých interpersonálních vztazích mezi příslušníky politické elity.² Zadruhé je nutno zohlednit notoricky známou vratkost středověkých personálních unií,³ ohrožující tím více korutansko-tyrolsko-české spojení, že se muselo zpočátku vypořádávat s neshodami uvnitř vládnoucího hraběcího rodu z Tiroly a Gorice. Za zaznamenání stojí do třetice vnitřní souvztažnost mezi širší manévrovacího prostoru, který měla panovnická moc k seberealizaci, a rozsahem disponibilních majetků a majetkových práv.⁴ Ve všech uvedených

¹ Bernd SCHNEIDMÜLLER, *Vor dem Staat. Über neue Versuche zur mittelalterlichen Herrschaft*, *Rechtsgeschichte* 13, 2008, s. 178–186, citát na s. 185.

² Ernst SCHUBERT, *Einführung in die deutsche Geschichte im Spätmittelalter*, Darmstadt 1998, s. 197 a 199; IDEM, *König und Reich. Studien zur spätmittelalterlichen deutschen Verfassungsgeschichte*, Göttingen 1979, s. 297 a násl.; Peter MORAW, *Von offener Verfassung zu gestalteter Verdichtung. Das Reich im späten Mittelalter 1250 bis 1490*, Frankfurt am Main-Berlin 1989, s. 155 a násl.; Ulf DIRLMEIER-Gerhard FOUQUET-Bernd FUHRMANN, *Europa im Spätmittelalter 1215-1378*, München 2003, s. 79; Bernhard JUSSEN, *Diskutieren über Könige im vormodernen Europa. Einleitung*, in: IDEM (ed.), *Die Macht des Königs. Herrschaft in Europa vom Frühmittelalter bis in die Neuzeit*, München 2005, s. XI-XXIV, zde s. XIX. V rámci své koncepce „konsensuální monarchie“ Bernd SCHNEIDMÜLLER, *Zwischen Gott und den Getreuen. Vier Skizzen zu den Fundamenten der mittelalterlichen Monarchie*, *Frühmittelalterliche Studien* 36, 2002, s. 193-224, zde zvl. s. 219-224 s citátem na s. 222: „*Zeit Lebens blieb der Herrscher indes auf jene Kräfte angewiesen, die ihn zum Thron getragen hatten. In seiner Fähigkeiten zur Integration bei Wahrung der eigenen Würde erwiesen sich Glanz und Grenzen der Monarchie.*“

³ Peter MORAW, *Landesgeschichte und Reichsgeschichte im 14. Jahrhundert*, *Jahrbuch für westdeutsche Landesgeschichte* 3, 1977, s. 175-191, zde s. 186; IDEM, *Die Entfaltung der deutschen Territorien im 14. und 15. Jahrhundert*, in: *Über König und Reich. Aufsätze zur deutschen Verfassungsgeschichte des späten Mittelalters*, hg. aus Anlaß des 60. Geburtstags von Peter Moraw am 31. August 1995, Rainer Christoph Schwinges (ed.), Sigmaringen 1995s. 89-126, zde s. 119-121.

⁴ O majetkové základně římských panovníků výstižně Andreas Christoph SCHLUNK, *Königsmacht und Krongut. Die Machtgrundlage des deutschen Königtums im 13. Jahrhundert – und eine neue historische Methode*, Stuttgart 1988, s. 179 a násl., citát na s. 179-180: „*Herrschaftsmittel setzten den Besitz von Land, von Grund und Boden voraus, auf dem sie*

případech jde o rámcové podmínky vládnutí, jimž je dnes právem přikládána větší váha, než jak tomu bylo dříve.⁵

O dluhové pasti, již připravil Václav II. svým nástupcům na českém trůně, když velkoryse rozšiřoval přemyslovskou říši na sever k Baltu a na jihovýchod do Uher, bylo popsáno mnoho papíru. Mállokdo si dal ale námahu, aby postoupil o krok dále a položil si otázku, co znamenala prázdňá a zadlužená komora pro postavení českých králů, kteří nastoupili vládu po smrti Václava III., onoho posledního mužského potomka z charismatické dynastie, jež odvozovala svůj původ od bájného Přemysla Oráče.⁶ Bylo ztroskotání habsburských a korutanských aspirací na Václavův trůn výsledkem subjektivní nechopnosti, nebo objektivní nemožnosti? Těžko soudit. Bezesporu ale stojí za pokus, polemizovat o tom, že nedostatečná materiální výbava, již vyčerpala teritoriální expanze posledních Přemyslovců, bránila rozvinout po roce 1306 v plné míře právní a politické instrumentarium, uplatňované Jindřichem Korutanským vůči obyvatelům dědičných

gegründet und ausgebaut, mit dem sie ausgestattet und von dem sie versorgt wurden. Von Grund und Boden gingen zwar nur begrenzte herrschaftliche Rechte aus, doch verwurzelte Herrschaft in seinem Besitz: Wo das ‚Substrat‘ der Grundbesitzrechte fehlte, blieb Herrschaft blaß, wo jenes verloren ging, verkümmerte auch diese.“ Ve stejném duchu o různých materiálních oporách zeměpanské moci v říši Benjamin ARNOLD, *Princes and territories in medieval Germany*, Cambridge 1991, s. 152 a násl. Pro rakouské prostředí Wilhelm BRAUNEDER, *Die territorialstrukturen im süddeutsch-österreichischen Raum*, in: *Hochmittelalterliche Territorialstrukturen in Deutschland und Italien* (Tagung vom 7. bis 12. September 1992 in Trient), Giorgio Chittolini - Dietmar Willoweit (edd.), Berlin 1996, s. 31-51, zde citát na s. 44: „*Allodial- bzw. Urbarbesitz gibt politisch-wirtschaftliche Macht, er verschafft dem Territorialherrn zwar nicht rechtliche, so doch politische Dominanz über den Territorialadel.*“; Otto STOLZ, *Zur Entstehung und Bedeutung des Landesfürstentums im Raume Bayern-Österreich-Tirol*, *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte: Germanistische Abteilung* 71, 1954, s. 339-352, zde s. 349-350.

⁵ Peter MORAW, *Königliche Herrschaft und Verwaltung im spätmittelalterlichen Reich (ca. 1350-1450)*, in: *Das spätmittelalterliche Königtum im europäischen Vergleich*, Reinhard Schneider (ed.), Sigmaringen 1987, s. 185-200, zde s. 190-192 s citátem na s. 191: „*Die Rahmenbedingungen der königlicher Existenz und Aktivität ... von wesentlicher Bedeutung für ein korrektes Verständnis sind; daß man jene gern anachronistisch vernachlässigt oder gar außer acht gelassen hat, ist ein Hauptkritikpunkt gegenüber älteren Darstellungen. Die Bewältigung des Raumes und die sozialen Voraussetzungen von Herrschaft und Verwaltung weichen besonders weit von modernen Verhältnissen ab.*“; IDEM, *Wesenszüge der "Regierung" und "Verwaltung" des deutschen Königs im Reich (ca. 1350-1450)*, in: *Über König und Reich. Aufsätze zur deutschen Verfassungsgeschichte des späten Mittelalters*, s. 73-88, zde s. 85-86.

⁶ O „lavině dluhů komorních“ píše už Josef ŠUSTA, *České dějiny II-1. Soumrak Přemyslovců a jejich dědictví*, Praha 1935, s. 660-661, 709-710, 739-740. Podobně Karl BOSL (ed.), *Handbuch der Geschichte der böhmischen Länder I. Die böhmischen Länder von der archaischen Zeit bis zum Ausgang der hussitischen Revolution*, Stuttgart 1967, s. 357; Josef ŽEMLIČKA, *Století posledních Přemyslovců. Český stát a společnost ve 13. století*, Praha 1986, s. 190-192.

menhartovských zemí za účelem získání podpory a překonání opozice. V souvislosti s vyslovenými pochybnostmi můžeme nadnést domněnku, že Jindřichovu vladařskou praxi komplikovala nejen prázdná pokladnice, ale též nesouměřitelná role lenního práva, které Menhartovci běžně využívali coby politického nástroje k navazování a posilování osobní loajality, kdežto Přemyslovci jím operovali zřídka a omezovali jeho akční rádius na plnění vojensko-služebných funkcí. Namísto Jindřichových osobnostních rysů staví tedy disertace pod drobnohled historické kritiky jednak vliv okolního prostředí na výkon panovnické moci, jednak objektivní deficity ve vládním systému, spočívajícím v Čechách a na Moravě na vratkých hospodářských základech a na méně rozvinuté koncepci lenního systému.

Stojí-li za neúspěchem Jindřichovy české kandidatury více než pouhá osobní nedostatečnost, a to odlišné determinanty vládnutí, jehož styl se osvědčil naopak v Tyrolsku a Korutanech, bude nutno vynaložit veškeré síly na objasnění spektra mocenských prostředků, které se Jindřichovi Korutanskému v alpské domovině nabízely. Na těchto v literatuře doposud opomíjených, anebo zběžně řešených tématech bude ležet největší tíha výzkumné práce, zatímco Jindřichovo „české období“ bude jen výběrově a v hrubých obrysech načrtnuto, neboť úzká pramenná základna dává malý prostor pro vědeckou invenci.⁷ Že budou středem zájmu alpské země, vyplývá z jejich přirozené role v rámci menhartovského soustátí. Titul korutanského vévody povyšoval svého nositele do stavu říšských knížat, byl tedy pro Jindřicha prestižní, ačkoliv mu neskýtal nikterak pevnou mocenskou ani hospodářskou oporu.⁸ Tyrolsko se stejnojmenným rezidenčním hradem bylo

⁷ Explicitně Ivan HLAVÁČEK, *Eine entscheidende Wende, die nicht entscheidend schien. Die Zeit des Niedergangs Böhmens um das Jahr 1308 als Voraussetzung für einen neuen Aufstieg des Landes*, in: 1308. eine Topographie historischer Gleichzeitigkeit, Andreas Speer - David Wirmer (edd.), Berlin 2010, s. 789-808 s citátem na s. 789-790: „Für die angeführte Zeit ist es kaum möglich, neue relevante Sachverhalte zu entdecken.“

⁸ Peter FELDBAUER, *Herrschaftsstruktur und Ständebildung. Beiträge zur Typologie der österreichischen Länder aus ihren mittelalterlichen Grundlagen 1. Herren und Ritter*, Wien 1973, s. 163: „Da die Kärntner Herzoge nur über sehr bescheidenen Urbarbesitz verfügten, waren die Möglichkeiten zur Ausstattung von ritterlichen Eigenleuten beschränkt ... Erst als seit der Zeit Meinhards II. zahlreiche Eigenherrschaften von Landherren anfielen, entwickelte sich der immer noch relativ bescheidene Kärntner Lehenshof des Spätmittelalters.“ V podrobnostech Karl STARZACHER, *Die verfassungsrechtliche Stellung des Herzogs von Kärnten bis zum Anfall des Herzogtums an die Habsburger im Jahre 1335 : mit besonderer Berücksichtigung des Grafen und des herzoglichen Gerichts (= Dissertation, Universität Wien)*, Wien 1935, zde zvl. s. 61 a násl., 76-81; Ernst KLEBEL, *Zur Geschichte des*

naopak menhartovskou rodovou doménou neboli „*Hausmachtterritorium*“,⁹ na němž dosahovala osobní přítomnost Jindřicha Korutanského spolu s projevy jeho autority největšího rozsahu.

Ptáme-li se, kdo je hybatelem mocenského soukolí, zajištěného po stránce organizační soustavou centrálních a lokálních úřadů, nacházíme v současné dějepisné produkci jasnou odpověď: lidský faktor. Studium pramenů ve srovnávací perspektivě se dospělo k širší názorové shodě, že na formování středověkého panství v tom či onom evropském regionu nese lví podíl jeho personální struktura (Peter Moraw, Dietmar Willoweit)¹⁰. Během pátrání po vlivech, vedoucích k rozvoji územně rozrůzněných praktik vládnutí (*Herrschaftspraxis*),¹¹ jsou ze stejného důvodu podrobovány analýze

Herzogstuhles (Über Lehenhof, Landgerichte und Burgenbesitz in Kärnten), Carinthia I 130, 1940, s. 95-128, zde s. 105 a násl.

⁹ Otto STOLZ, *Meran und das Burggrafenamt im Rahmen der Tiroler Landesgeschichte*. Von den Anfängen bis 1918, Bozen 1956, s. 36: „*Graf Meinhard II. uns seine Söhne, die Herzoge Otto und Heinrich, weilten weit mehr in Tirol als in Kärnten und hatten wie ihre mütterlichen Vorfahren auf dem Schlosse Tirol oberhalb Meran ihren Sitz, Herzog Heinrich mehr auf dem Schlosse Zennenberg... Auf diesen Schlössern hatten sie ihrem Hof (curia) und, mit diesem enge verbunden, ihre Regierungsbehörden, die damals, also im Zeitraume von 1260 bis 1360, schon ziemlich ausgebildet waren.*“ K pojmu *Hausmachtterritorium* Ernst SCHUBERT, *König und Reich*, s. 91 a násl.; Peter MORAW, *Franken als königsnahe Landschaft im späten Mittelalter*, *Blätter für deutsche Landesgeschichte* 112, 1976, s. 123-138.

¹⁰ Peter MORAW, *Personenforschung und deutsches Königtum*, in: *Über König und Reich*, s. 1-9, zde na s. 9: „*Die historische Personenforschung vermag anscheinend schon bekannte Verfassungsinstitutionen des Königtums besser zu beleuchten, in ihrem Funktionieren verständlicher zu machen und vermag auch neue, ‚informelle‘ Institutionen und Regeln sichtbar werden zu lassen.*“ Podobně Dietmar WILLOWEIT, *Begriff und Wege verwaltungsgeschichtlicher Forschung*, *Zeitschrift für Bayerische Landesgeschichte* 61, 1998, s. 7-15, zde na s. 12: „*Vielmehr gehört die große Dynamik der personengeschichtlichen Forschung zu den bemerkenswertesten Erfolgen verwaltungsgeschichtlichen Arbeitens. Sie hat neue historische Räume hinter den Fassaden der verfassungsgeschichtlichen Institutionen erschlossen.*“ Pro novější vývoj, nicméně s postřehy platnými namnoze i pro středověk Stefan BRAKENSIEK, *Lokale Amtsträger in deutschen Territorien der Frühen Neuzeit. Institutionelle Grundlagen, akzeptanzorientierte Herrschaftspraxis und obrigkeitliche Identität*, in: *Staatsbildung als kultureller Prozess: Strukturwandel und Legitimation von Herrschaft in der Frühen Neuzeit*, Ronald G. Asch, Dagmar Freist (edd.), Köln-Weimar-Wien 2005, s. 49-67, zde na s. 56: „*Denn da lokale Herrschaft in der Frühen Neuzeit personalisierte Herrschaft war, sind die individuellen Unterschiede von Amtsträger zu Amtsträger nicht akzidentuell, sondern ein für das System charakteristischer Faktor.*“; Wolfgang REINHARD, *Geschichte der Staatsgewalt. Eine vergleichende Verfassungsgeschichte Europas von den Anfängen bis zur Gegenwart*, München 2002, s. 125-140.

¹¹ K obsahové náplni a specifikům pozdněstředověké vladařské praxe Ernst SCHUBERT, *Fürstliche Herrschaft und Territorium im späten Mittelalter*, München 1996, s. 27 a násl.; IDEM, *Einführung in die deutsche Geschichte im Spätmittelalter*, s. 196 a násl.; Hans PATZE, *Die Herrschaftspraxis der deutschen Landesherren während des späten Mittelalters*, in: Hans Patze. *Ausgewählte Aufsätze*, Peter Johanek – Ernst Schubert – Matthias Werner (edd.), Stuttgart 2002, s. 81-108, *passim*.

nikoliv abstraktní instituce, nýbrž reálné sociální sítě, jejichž členové zajišťovali každodenní chod správy v pozici ovládajících nebo ovládaných. Naznačený směr bádání přichází navíc s tzv. „genetickým“ pojetím úřadu (Peter Moraw) jakožto množiny dobově a místně podmíněných správních činností, vykonávaných v zastoupení za panovníka, jenž nemohl plnit své povinnosti naráz ve všech koutech své rozlehlé říše¹². Jak se lze domyslet, přístup Morawa a Willoweita navazující na tradici tzv. *Personenforschung* není na tomto místě vzpomenut náhodou. Bude udávat směr našemu dalšímu tázání, které se orientuje jednak na vládní praxi Jindřicha Korutanského, jednak na spoluúčast politických elit při správě veřejných záležitostí.

Předtím si ale stručný komentář zaslouží pojmová dvojice panství - správa, skloňovaná tu ve všech pádech s odvoláním na sociologii Maxe Webera a recipovaná s oblibou uvnitř historické obce.¹³ Panství (*Herrschaft*) užíváme z důvodů stylistických a po vzoru mediévistického bádání¹⁴ střídavě s výměrem moci, jež je u Webera definována vágněji. Jak panstvím, tak mocí rozumíme šanci nacházet poslušnost u určitého okruhu lidí pro každý příkaz, který někdo – v našem případě monarcha, resp. zeměpán - vydá. Správa (*Verwaltung*) je vnějškovým projevem moci, je její aktualizací ve všednodenní realitě. Oboje se tedy navzájem podmiňuje. Panství vyžaduje ke svému efektivnímu fungování správu a správní aparát (*Verwaltungsstab*) se neobejde bez panství, které mu do rukou vkládá moc poroučet (*Befehlsgewalt*).¹⁵

¹² Peter MORAW, *Die Entfaltung der deutschen Territorien im 14. und 15. Jahrhundert*, citát na s. 105: „Am besten ist, das Amt genetisch als Stellvertretung des Herrn aufzufassen, der nicht überall gleichzeitig sein konnte... Ferner wird hierdurch das Amt und sein Amtsrecht nicht von abstrakten Kriterien aus bestimmt, etwa vom Gesichtspunkt der Absetzbarkeit her, was ein schwankendes und problematisches Kriterium ist, sondern von der konkreten Amtsausübung aus.“

¹³ Užitečným průvodcem po Weberově obecné a politické sociologii je Marek LOUŽEK, *Max Weber*, Praha 2005.

¹⁴ Např. ve standardní příručce Lexikon des Mittelalters pod heslem „Macht“ nalezneme odkaz na „Herr, Herrschaft“.

¹⁵ Max WEBER, *Wirtschaft und Gesellschaft. Studienausgabe*, Tübingen 1972, s. 28-29, 122 a násl., 545-546. Odtud Wilhelm JANSSEN, *Der deutsche Territorialstaat im 14. Jahrhundert. Zu einer Veröffentlichung des Konstanzer Arbeitskreises für mittelalterliche Geschichte*, *Der Staat* 13, 1974, s. 415-426 s citátem na s. 418: „Die neue Form der Herrschaft, die Landesherrschaft, sich als Verwaltung realisiert und nach außen als Verwaltung in Erscheinung und somit ins Bewußtsein tritt.“

Pro období středověku rozpracovává pojem správy Dietmar Willoweit¹⁶ a vymezuje ho jako politickou, tj. na celek společnosti vztaženou praxi vládnutí, založenou na písemném styku a rutině. Konkrétně se správa projevuje v existenci kanceláře, písemné agendy, účetnictví, registratury či archivu. Na vyšším stupni abstrakce ji lze spojovat se zpísmeňením vladařských aktů, zajištěním jejich opakovatelnosti na podkladě archivní dokumentace a s profesionalitou aparátu. Personální struktury zeměpanské správy vystihuje v základních konturách Willoweitův model¹⁷, jenž vede dělicí linii mezi rádci, služebníky a úředníky, byť není tajemstvím, že se naposledy uvedené termíny mohou v běžném jazyce volně zaměňovat. Úřad není koneckonců ničím jiným, než službou tomu, kdo na úředníka delegoval svou moc.

Na jednu stranu klade Willoweit úřední osoby, připomínající „alter ego“ panovníka, v jehož zastoupení a pod jehož autoritou vykonávají aktivní, do značné míry samostatnou činnost v oblasti své působnosti. Na druhou stranu jsou umístěni služebníci, kteří jsou zeměpánovou „prodlouženou rukou“, takže je pro ně příznačná naopak absence rozhodovací volnosti a bezpodmínečné, všestranné nasazení vlastních sil ve prospěch pána. U obou kategorií se setkáváme s osobním, smluvně upraveným poměrem k vladaři, jehož obsahem je poslušnost v míře, závisující na sociálním a politickém postavení subjektů. Na rozdíl od zbytku „správního aparátu“, rekrutují se lidé, obdaření hodnotami rádců, většinou z vyšších kruhů. Jejich titulatura podtrhuje osobní vztah k zeměpánovi, jemuž se dávají svými znalostmi a schopnostmi

¹⁶ Dietmar WILLOWEIT, *Begriff und Wege verwaltungsgeschichtlicher Forschung*, s. 7-10, citát na s. 10: „*Verwaltung ist politische, das heißt auf das Gemeinwesen bezogene, Herrschaftspraxis, die sich des Mediums der Schriftlichkeit bedient und auf wiederholte Übung gerichtet ist.*“ Historiografický úvod do dějin politických institucí nabízí Michael HOCHEDLINGER, *Verfassungs-, Verwaltungs- und Behördengeschichte der Frühen Neuzeit. Vorbemerkungen zur Begriffs- und Aufgabenbestimmung*, in: *Herrschaftsverdichtung, Staatsbildung, Bürokratisierung. Verfassungs-, Verwaltungs- und Behördengeschichte der Frühen Neuzeit*, Michael Hochedlinger - Thomas Winkelbauer (edd.), Wien-München 2010, s. 21-85, zde s. 68 a násl. s oceněním Willoweitova vkladu do diskuze.

¹⁷ Dietmar WILLOWEIT, *Amleute und Diener in der spätmittelalterlichen Landesherrschaft*, in: *Das Recht und seine historischen Grundlagen: Festschrift für Elmar Wadle zum 70. Geburtstag*, Tiziana J. Chiusi - Thomas Gergen - Heike Jung (edd.), Berlin 2008, s. 1223-1237; IDEM, *Die Entwicklung und Verwaltung der spätmittelalterlichen Landesherrschaft*, in: *Deutsche Verwaltungsgeschichte 1. Vom Spätmittelalter bis zum Ende des Reiches*, Kurt G. A. Jeserich - Hans Pohl - Georg-Christoph von Unruh (edd.), Stuttgart 1983, s. 66-142, zde s. 81-92 a 130-143.

k dispozici. Rádcovství není vázáno na úřad, postrádá přesně vymezené kompetence a vykonává ho ve 14. století ne nějaký kolektivní orgán, nýbrž každý rádce sám za sebe. Členové rady jsou zavázáni věrnostním slibem či přísahou, poskytovat dobrozdání a hájit zájmy vrchnosti ve smyslu péče o zachování mírových vztahů jak dovnitř teritoriálního státu, tak navenek. Dodejme, že i když schéma vyniká názorností, nelze ho pochopitelně absolutizovat, ostatně nejen z dějin Korutan a Tyrolska se dozvídáme, že v reálu mohla jedna osoba zastávat více funkcí najednou.

Užitečné pojmosloví není jediným přínosem sociologické vědy pro „institucionální“ dějiny.¹⁸ Nelze přehlédnout, že bytostně vztahový charakter Weberovského panství má také potenciál obohatit historickou analýzu středověkých vladařských kariér o uvědomění, že nezáleží výhradně na osobnosti monarchy, ale i na minimální ochotě ovládaných, poslouchat jeho rozkazů.¹⁹ V sondě do života Jindřicha Korutanského se zaměříme proto na metody zvyšování hladiny akceptace panovníka ze strany ovládaných. Půjde o legitimační mechanismy²⁰, jimž byly do sféry politického rozhodování vtahovány a na něm zainteresovány společenské elity (*Führungsgruppen*)²¹, aby se z nich stávaly posléze loajální elity mocenské (*power elites*)²², sestávající ze spojenců a výkonných složek panovnické moci, tj. rádců, služebníků a úředníků. Jelikož středověku byly abstraktní pojmy a

¹⁸ O tom Michael HOCHEDLINGER, *Verfassungs-, Verwaltungs- und Behördengeschichte*, s. 56-57, 70, citát na s. 57: „Über ‚Grundbegriffe‘ wie Staat, Nation, Volk, Klasse, Gemeinschaft oder Gesellschaft wird sich der Interessierte daher weiterhin am besten in Max Webers Großwerk ‚Wirtschaft und Gesellschaft‘ informieren.“

¹⁹ Alf LÜDTKE, *Einleitung: Herrschaft als soziale Praxis*, in: *Herrschaft als soziale Praxis. Historische und sozial-anthropologische Studien*, Alf Lüdtke (ed.), Göttingen 1991, s. 9-63, zde s. 11, 12-18, 55, citát na s. 55: „Der deutsche König bzw. römische Kaiser blieb auf Zustimmung, zumindest auf das Hinnehemmen seiner Herrschaftsansprüche angewiesen. Nur wenn die Ausübung von Herrschaft auch Vorteil und Befriedigung für die Beherrschten, vornehmlich für die Mächtigen unter ihnen gewährte, ließ sich das gesellschaftliche Kräftefeld be-herrschen.“

²⁰ Podle Webera každé panství vynakládá úsilí, aby vzbudilo a uchovávalo víru v platnost a oprávněnost stávajícího řádu neboli jeho legitimitu. Max WEBER, *Wirtschaft und Gesellschaft*, s. 122 a násl.

²¹ V našem textu jsou pod pojmem elity míněny hierarchicky uspořádané skupiny, disponující tradiční dominancí v oblasti politické či hospodářské. Volker PRESS, *Führungsgruppen in der deutschen Gesellschaft im Übergang zur Neuzeit um 1500*, in: Idem, *Das Alte Reich: Ausgewählte Aufsätze*, Berlin 2000, s. 515-557, zde s. 516.

²² Mocenské elity chápeme jako skupiny, jež ve vlastním zájmu více či méně soustavně podporují růst „státní“ moci a jsou k tomu vybaveny nezbytnými prostředky. Wolfgang REINHARD, *Introduction: Power elites, state servants, ruling classes, and the growth of state power*, in: *Power elites and state building*, Idem (ed.), Oxford 1996, s. 1-18, zde s. 6.

systematika cizí, je nutno s panstvím nakládat jako s vědeckou konstrukcí, která měla své diferencované projevy v různých dobách a oblastech života.²³ To je důvod, proč nepoužíváme metahistorické klasifikace (např. Weberovu), ale odvíjíme zobecňující výklady od konkrétních jevových forem panství, odrážejících se ve vybraných písemných památkách. Z hlediska věcného lišíme panství lenní a zástavní, z hlediska procesuálního vydělujeme panství konsensuální a inscenované. V prvním případě se ptáme čím, v druhém případě se ptáme, jak je panovnická moc uváděna ve skutek.

Zatímco majetkoprávní dispozice lény a zástavami nevyvolává jako taková pochybnosti, je třeba několika slovy ozřejmit adjektiva „konsensuální“ a „inscenované“. Obrat „konsensuální panství“ (*konsensuale Herrschaft*) vnesl do odborné rozpravy Bernd Schneidmüller, když reagoval na etatistické interpretace dějin, opatřující středověkou říši hanlivými nálepkami jako „deficitní“ a „nemoderní“. Schneidmüller naopak poukázal na dávnou praxi, vázat panství souhlasem ovládaných, a prohlásil ji za historicky produktivní základ politického řádu na starém kontinentě. Že prvky konsenzu došly opravdu uplatnění napříč rozličnými úrovněmi a formami středověkého panství, ilustroval pak na právu říšských knížat spolurozhodovat na říšském soudě a sněmu.²⁴ Pojem „inscenované panství“ (*inszenierte Herrschaft*) je pro změnu odkazem medievistické školy Gerda Althoffa, bádající nad rituály a symbolickou komunikací. Má dvojediný účel, upozornit na skutečnost, že panství bylo ve středověku veřejně artikulováno a současně legitimizováno jednak prostřednictvím ideově tendenčních

²³ Peter MORAW, *Herrschaft im Mittelalter*, in: *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland* 3, Otto Brunner - Werner Conze - Reinhart Koselleck (edd.), Stuttgart 1995, s. 5-13, zde s. 8.

²⁴ Bernd SCHNEIDMÜLLER, *Konsensuale Herrschaft. Ein Essay über Formen und Konzepte politischer Ordnung im Mittelalter*, in: *Reich, Regionen und Europa in Mittelalter und Neuzeit. Festschrift für Peter Moraw, Paul-Joachim Heinig et al.* (edd.), Berlin 2000, s. 53-87 s citátem na s. 64: „*Im Blick auf die facettenreiche Ausgestaltung von Wirkverbänden in offenen Verfassungssystemen soll hier also der zukunftsweisende Rang konsensualer Herrschaft für die deutsche Geschichte in seiner traditionellen Herleitung wie in seinem beträchtlichen Innovationspotential bedacht werden.*“; IDEM, *Konsens – Territorialisierung – Eigennutz. Vom Umgang mit spätmittelalterlicher Geschichte*, *Frühmittelalterliche Studien* 39, 2005, s. 225-246, zde zvl. s. 238 a násl.; IDEM, *Zwischen Gott und den Getreuen*, zde zvl. s. 209, 210 a násl., 219 a násl. O prvek konkurenčního boje velmožů, usilujících o možnost podílet se na konsensuální tvorbě panovnickovy vůle, obohatil Schneidmüllerův pohled Steffen PATZOLD, *Konsens und Konkurrenz. Überlegungen zu einem aktuellen Forschungskonzept der Mediävistik*, *Frühmittelalterliche Studien* 41, 2007, s. 75-103.

literárních děl, jednak prostřednictvím inscenovaných rituálů moci (*Rituale der Macht*).²⁵

Pokud bychom měli formulovat pracovní hypotézy, od nichž se bude naše výzkumná aktivita odvíjet a k nimž se budeme po přezkoumání pramenné dokumentace obloukem navracet, byly by to ne více než čtyři klíčové body. Panství Jindřicha Korutanského v Tyrolsku a Korutanech lze podle nich označit jako:

1. konsensuální
2. lenní
3. zástavní
4. inscenované

Výčet tezí, rozpracovaných následně do samostatných kapitol, má za cíl postihnout mocenské instrumenty, kterými Jindřich pozitivně ovlivňoval loajalitu obyvatelstva a legitimitu režimu. Bude-li jasno o nich, bude možno s větší jistotou říci, že působení Jindřicha Korutanského v Čechách chyběly obdobné rámcové podmínky, jaké existovaly v dědičných zemích Menhartovců. Platí to jak o nedostatečné materiální výbavě, spojené s královským úřadem, tak o diametrálním rozdílu v právní kultuře a funkcích lenních institutů. Atributům menhartovského panství sub 1-4 bude věnován veškerý prostor, jaký si vyžaduje hlubší vhled do souboru písemných

²⁵ Claudia GARNIER - Hermann KAMP, *Vorwort*, in: Gerd Althoff, *Inszenierte Herrschaft: Geschichtsschreibung und politisches Handeln im Mittelalter*, Darmstadt 2003, s. VII-XIV, zde s. XIII-XIV. Z nepřeberné řady Althoffových studií, přibližujících jednotlivé aspekty inscenovaného panství, je možno odkázat na programové stati Gerd ALTHOFF - Barbara STOLLBERG-RILINGER, *Rituale der Macht in Mittelalter und Früher Neuzeit*, in: *Die neue Kraft der Rituale. Sammelband der Vorträge des Studium generale der Ruprecht-Karls-Universität Heidelberg im Wintersemester 2005/2006*, Axel Michaels (ed.), Heidelberg 2008, s. 141-178, zde zvl. s. 141-145 s citátem na s. 144: „*Autoritative Macht ...bedarf der performativen Erzeugung und der Inszenierung vor den Akteuren selbst und vor Dritten. Das geschieht durch Rituale, denn nur in sichtbaren rituellen Akten wird wechselseitige Anerkennung überhaupt real.*“; Gerd ALTHOFF, *Zum Inszenierungscharakter öffentlicher Kommunikation im Mittelalter*, in: *Von Fakten und Fiktionen. Mittelalterliche Geschichtsdarstellungen und ihre kritische Aufarbeitung*, Johannes Laudage (ed.), Köln 2003, s. 79-94 s citátem na s. 80: „*Man kann für das Mittelalter vielmehr mit einiger Berechtigung formulieren, daß auch die Politik, das Recht, ja die Religion neben und teilweise vor der Schrift und dem Wort von Akten mit performativem Charakter geprägt waren.*“ Přehledově včetně bibliografie Barbara STOLLBERG-RILINGER, *Rituale*, Frankfurt am Main-New York 2013, s. 86 a násl., 226 a násl.

památek, jež dosud nebyly v celistvosti vytěženy. Komparaci s domácími poměry se nelze vyhnout, protože zasazuje dosažené faktografické poznatky do toku starších českých dějin na přelomu doby přemyslovské a lucemburské. Propojení rakouské a české dějinné perspektivy se musí však ubírat odlišnou cestou a spokojit se s vedlejší úlohou. Vzhledem k nedostatku ať už archivního nebo edičního materiálu o „korutanském“ období u nás, omezíme se spíše na kritický přehled výsledků monografické literatury, čerpající látku z časově blízké epochy posledních Přemyslovců a prvních Lucemburků. Jakkoliv se nelze vyhnout rekursu k pramenům, který je východiskem historiografické tvorby, bude hlavní tíha dokazování ležet na sekundárních informačních zdrojích.

ZÁKLADNÍ PRAMENY

- Bayerisches Hauptstaatsarchiv München, Auswärtige Staaten. Literarien
- Österreichisches Staatsarchiv. Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien, Handschriftensammlung
- Tiroler Landesarchiv Innsbruck, Handschriften

- *Archivberichte aus Tirol 1-4*, Emil von Ottenthal - Oswald Redlich (edd.), Wien 1888 – 1912
- *Das älteste Tiroler Kanzleiregister 1308-1315*, Alois Zauner (ed.), Wien 1967
- *Das Kanzleiregister König Heinrichs von Böhmen, Herzogs von Kärnten, der Jahre 1327-1329 (= Dissertation, Universität Wien)*, Heinrich Koller (ed.), Wien 1949
- *Die älteren Tiroler Rechnungsbücher. (IC. 277, MC. 8)*, Christoph Haidacher (ed.), Innsbruck 1993
- *Die älteren Tiroler Rechnungsbücher. (IC. 278, IC. 279 und Belagerung von Weineck). Analyse und Edition*, Christoph Haidacher (ed.), Innsbruck 1998
- *Die älteren Tiroler Rechnungsbücher. (IC. 280) Analyse und Edition*, Christoph Haidacher (ed.), Innsbruck 2008

- *Die historischen Volkslieder der Deutschen vom 13. bis 16. Jahrhundert I*, Rochus von Liliencron (ed.), Leipzig 1865
- *Die Kanzleiregister König Heinrichs von Böhmen aus den Jahren 1325–1330 und 1327–1330 (=Prüfungsarbeit, IÖG)*, Eduard Widmoser (ed.), Wien 1950
- *Ein Tiroler Kanzleibuch König Heinrichs von Böhmen aus den Jahren 1315-1320 (= Dissertation, Universität Wien)*, Wilhelm Szaivert (ed.), Wien 1951
- *Iohannis abbatis Victoriensis Liber certarum historiarum I-II*, Fedor Schneider (ed.), Hannover 1910
- *Monumenta historica ducatus Carinthiae. Geschichtliche Denkmäler des Herzogthumes Kärnten 6-9*, Hermann Wießner (ed.), Klagenfurt 1958-1965
- *Ottokars Österreichische Reimchronik*, Joseph Seemüller (ed.), Hannover 1890-1893
- *Peter Suchenwirt's Werke aus dem vierzehnten Jahrhunderte. Ein Beytrag zur Zeit- und Sittengeschichte*, Adolf Primisser (ed.), Wien 1827
- *Petra Žitavského Kronika Zbraslavská*, in: *Fontes rerum Bohemicarum* 4, Josef Emler (ed.), Praha 1884, s. 1 - 337
- *Regesten aus tirolischen Urkunden 1-2*, Justinian Ladurner (ed.), *Archiv für Geschichte und Alterthumskunde Tirols* 1, 1864, s. 333-372 a 2, 1865, s. 379-416

ZÁKLADNÍ LITERATURA

- Wilhelm BAUM, *Die Grafen von Görz in der europäischen Politik des Mittelalters*, Klagenfurt 2000
- Klaus DALMATINER, *Heinrich VI. Herzog von Kärnten, Graf von Tirol und Titularkönig von Böhmen und Polen (1270-1335) (=Dissertation, Universität Klagenfurt)*, Klagenfurt 1996

- Josef EGGER, *Geschichte Tirols von den ältesten Zeiten bis in die Neuzeit I*, Innsbruck 1872
- Josef FONTANA et al., *Geschichte des Landes Tirol I*, Bozen-Innsbruck-Wien 1990
- Claudia FRÄSS-EHRFELD, *Geschichte Kärntens I. Mittelalter*, Klagenfurt 1984
- Fritz GASSER, *König Heinrich von Böhmen (= Dissertation, Universität Innsbruck)*, Innsbruck 1951
- Richard HEUBERGER, *Das Urkunden- und Kanzleiwesen der Grafen von Tirol, Herzoge von Kärnten, aus dem Hause Görz*, MIÖG Ergänzungs-Band 9, Innsbruck 1915, s. 50 – 177 a 265 –394
- August von JAKSCH, *Geschichte Kärntens bis 1335 I*, Klagenfurt 1928
- Josef RIEDMANN, *Die Beziehungen der Grafen und Landesfürsten von Tirol zu Italien bis zum Jahre 1335*, Wien 1977
- Otto STOLZ, *Geschichte des Landes Tirol I*, Innsbruck-Wien-München 1973
- Josef ŠUSTA, *České dějiny II-1. Soumrak Přemyslovců a jejich dědictví*, Praha 1935
- Josef ŠUSTA, *České dějiny II-2. Král cizinec*, Praha 1939
- Josef ŠUSTA, *Dvě knihy českých dějin. Kus středověké historie našeho kraje. Kniha první. Poslední Přemyslovci a jejich dědictví*, Praha 2001
- Josef ŠUSTA, *Dvě knihy českých dějin. Kus středověké historie našeho kraje. Kniha druhá. Počátky lucemburské 1308-1320*, Praha 2002